

Indledning

Af John T. Lauridsen og Henrik Lundtofte

Den indre ledetråd i den tyske politik over for Danmark ... skal være sådan, at Danmark som Tysklands geografiske og politiske appendiks og som militært uundværlig bro til den for Tyskland livsnødvendige norske Atlant-position aldrig mere igen må falde ud af tyske hænder.¹

I Det Tredje Rige opererede man med de helt store rammer i tid og rum, og Hitlers ord i 1942 om, at Danmark for altid skulle forblive på tyske hænder, dannede et militærstrategisk fundament for enhver embedsmand eller officer, der blev sendt her til landet under besættelsen. Den anden grundpille for de tyske udsendinges fremfærd i Danmark var fredsbesættelsesordningen fra 9. april 1940 og den følgende moderate tyske besættelsespolitik, som var unik i 2. Verdenskrigs Europa.

I udmøntningen af den tyske politik blev de mænd, der blev stationeret i Danmark, dog både før og under besættelsen stillet over for meget forskellige rammebetingelser, ligesom de parallelt skulle løse stærkt varierende arbejdsopgaver. En forårsdag i 1944 kunne en økonom sidde ved sit skrivebord på Dagmarhus og analysere dansk landbrugs høstudsigter, mens en Gestapochef på en anden etage lod en sabotør torturere. Øverst i det tyske hierarki på Rådhuspladsen bestræbte Werner Best sig på i danske øjne at fremstå som garanten for en fortsat lempelig behandling af landet og dets befolkning. Og længere mod vest, i Silkeborg, havde værnemagtens øverstbefalende opmærksomheden rettet mod de invasionstruede strande.

Fra vinduerne i det tyske gesandtskabs hovedkvarter i København eller fra kikkerterne i Atlantvoldsbunkerne ved Hanstholm tolkede Hitlers mænd tilpasning og samarbejde, uroligheder og modstand i en anden og bredere kontekst end den rent danske. Fra en fængselscelle beskrev Gestapoleder det Danmark, der mødte ham en septemberdag i 1943: "Et herligt lille stykke land, nedsænket i den dybeste fred. Lykkelige land! Forskånet for bombernes og granaternes ødelæggelsespor ... Kammeraterne i Esbjerg, hvoraf flere havde mistet alt i Hamborg, følte sig hensat til paradiset ... de følte sig som maddiker i spæk."²

Denne bog handler om, hvem Hitlers mænd i Danmark var, og hvordan de håndterede det danske særtilfælde i krigens Europa.

Formål og tilgang

Bogen portrætterer 64 embedsmænd, rigstyskere, politi- og SS-folk samt værnemagtsofficerer, som blev sendt til Danmark, og som alle spillede en rolle i udfoldelsen af den tyske besættelsespolitik. Sigtet er både at præsentere ny og detaljeret indsigt i naziregimets udsendte repræsentanter, kaste lys over de magtstrukturer og rammer, de var underlagt, og give facetterede indblik i den politiske linje, Hitlers mænd i Danmark fulgte og førte.

Derfor skal bidragene i bogen kortlægge, hvem de var – hvilken social og politisk baggrund bragte diplomater, officerer og politifolk med sig til Danmark 1933-45? Hvor mange var gamle partikammerater – alte Kämpfer – hvem var ”martsviolere” og opportuniste, der indgik en faustisk pagt med regimet og meldte sig ind i NSDAP efter magtovertagelsen 30. januar og martsvalget 1933, hvem var mest drevet af patriotiske lydighedsidealere – og var der antinazister iblandt? Karriereforløbene fandt sted i et diktatur, men blev typisk indledt, inden naziregimet blev drivkraft i folkemord og krigsforbrydelser. Flere af bogens portrætter peger på en politisk tvetydighed, der sætter en vigtig pointe i relief, nemlig at nazister både var forskellige og i stand til at ændre holdning i løbet af de 12 år – som alle andre med en politisk overbevisning.

Det er tilsvarende vigtigt at få greb om deres karrieremæssige erfaringer – hvor kom de fra? Nogle embedsmænd i besættelsesapparatet havde fra 1930’erne og undertiden endnu tidligere arbejdet med Danmark. Det er væsentligt at udrede, hvilken betydning det havde for deres samarbejdsrelationer med den danske side og for deres holdninger til Danmark. Andre havde på højt niveau – Werner Best er kerneeksemplet – og atter andre på lavere niveau transnationale karriereforløb, der bragte dem rundt i Tyskland og det besatte Europa.³ Andre igen kom til Danmark fra østfrontkrigen, ligesom politifolk landede i København direkte fra massebordene i Polen. Hvordan disse mænd tacklede den privilegerede ”race-beslægtede” danske befolkning og de helt særlige besættelsesforhold, er en anden vigtig tråd for at forklare Hitlers mænds fremfærd.

Det klare hovedfokus i bogens bidrag er på aktørernes handlinger, holdninger og politik under deres tjeneste her i landet 1933-45. Netop i denne sammenhæng er det vigtigt at understrege, at udgangspunktet for antologien er, at Danmark fra april 1940 til maj 1945, som allerede nævnt, var et Sonderfall, et særtilfælde – intet andet sted i Hitlers Europa bad et tysk vagtpersonale om at få samme forplejning som fangerne, intet andet sted tillod Nazityskland, at de lokale myndigheder nøjedes med at straffe mennesker, der hjalp jøder på flugt, med hæfte.⁴ Ingen befolkning slap trods

terror og mord i slutfasen mere uskadt ud af 2. Verdenskrig og nazitysk besættelse end den danske. Fredsbesættelsesordningen fra 9. april 1940 var en fiktion, men ikke for Hitler og hans mænd. Derfor er forvaltningen af særtilfældet Danmark sammen med udviklingen af den tyske besættelsespolitik en gennemgående tematik i bogen. Den kan belyse de tyske aktørers tilpasningsevne og åbner for nye indsigter i Nazitysklands politik over for Danmark generelt – fra den indledende fase med tyske sejre over krigens vending 1942-43 til det totale nederlag 1944-45.

Det hænger sammen med endnu en vigtig underliggende tematik i bogens bidrag, nemlig så vidt muligt at følge beslutningsprocesserne i gesandtskab, værnemagt, SS og politi. Hvem lagde den politiske, økonomiske, sikkerhedsmæssige og militære linje, hvilket handlerum havde Tysklands repræsentanter – hvem bestemte kursen i Danmark? Hitlers påvirkning kan sammen med indflydelsen fra Heinrich Himmler og værnemagts overkommando (OKW) belyses via centrale aktører som Cecil von Renthe-Fink, Werner Best, Erich Lüdke, Hermann von Hanneken, Günther Pancke og Walter Forstmann. Naziregimet var et komplekst, førerorienteret polykrati, mere end det var et rendyrket diktatur, for der var mange stridende magtcentre i konstant bureaukratisk infight. På den baggrund bidrager portrætter af Hitlers mænd i Danmark til at afdække regimets generelle funktionsmåde, men også hvilke aktører fra regimets indercirkel og rigstyske institutioner, der interesserede sig for forhold i Danmark, hvornår, hvordan og hvorfor.⁵

De tyske myndigheders politik, strategi og taktik over for danske politikere, embedsmænd, erhvervsliv, kulturliv og befolkning er selvfølgelig afgørende for at forstå tysk politik i det besatte Danmark – og vil tilmed kunne give nye perspektiver på den danske samarbejdspolitik 1940-45.

Blandt Hitlers mænd i Danmark indgår alle de hovedaktører, der enten gjorde særtilfældets realisering mulig eller var en trussel mod det danske Sonderfall. Det var en forudsætning for fredsbesættelsens realisering, at det dansk-tyske erhvervsarbejde videreførtes ad sporet fra før besættelsen, og at f.eks. de nye ekstraordinære industrileverancer blev integreret i det danske aftale- og kontrolsystem. Det dokumenteres her i detaljer i bidragene om især Franz Ebner, Walter Forstmann og Werner Best, hvordan det fandt sted, mens truslen mod særtilfældets opretholdelse i besættelsens sidste faser kom fra værnemagten og tysk politi personificeret i generalerne Hermann von Hanneken og Georg Lindemann og den højere SS- og politifører Günther Pancke. Slutresultatet er kendt, men det var ikke givet på forhånd. Særtilfældets tyske fortalere måtte kæmpe for det til det sidste i håb om at opretholde "business as usual".

Indhold, afgrænsning og struktur

Bogen rummer 54 enkeltbiografier samt fem dobbeltportrætter. Udvalgesprincipperne er tilrettelagt sådan, at alle Hitlers mænd i Danmark 1933-45 på det øvre militære, politiske, politimæssige og økonomiske niveau er portrætteret i bogen – det er gesandterne (Herbert von Richthofen, Renthe-Fink og Best), værnemagtscheferne (Leonhard Kaupisch, Lüdke, Hanneken og Lindemann), de øverstbefalende for den tyske flåde i Danmark (Raul Mewis og Hans-Heinrich Wurmbach), chefen for den indre forvaltning (Paul Kanstein), sikkerhedspoliticheferne (Rudolf Mildner og Otto Boven-siepen), den højere SS- og politifører (Pancke) og chefen for Rüstungsstab (Walter Forstmann) samt befuldmægtiget for økonomiske anliggender Franz Ebner. To aktører på lavere niveau, presseattaché Gustav Meissner og søfartssagkyndig Georg F. Duckwitz, har fået særlig plads pga. deres særlige rolle og betydning for historieskrivningen.

Men det er tillige ambitionen at få sat ansigt på besættelsesmagtens mere anonyme aktører, officerer, partifolk, embedsmænd og lokale profiler. Når det gælder dette andet og tredje geled i gesandtskab, NSDAP, militær, SS og politi, er der tale om et udvalg. Det drejer sig om NSDAP's og rigstyskernes førere her i landet og ledere på Det tyske videnskabelige Institut som direktør Alfred Domes, hvortil kommer operative ledere i tysk politi og terrorenheder samt officerer, der spillede en rolle i besættelsesoperationen 9. april 1940 – eller chefen for den tyske militære efterretningstjeneste, Abwehrchef Albert Howoldt.

De lokale repræsentanter for værnemagten rundt omkring i landet og deres samarbejde med de stedlige danske myndigheder er med enkelte undtagelser overset.⁶ Det er lykkedes nærmere at afdække aktiviteten hos kommandanter i København, Aarhus, Esbjerg og Hanstholm. Bornholms kommandant (der tidligere var i Sønderborg) er fyldigt beskrevet pga. hans betydning i forbindelse med kapitulationen, mens kommandanten i Thisted er inkluderet i forbindelse med en særlig episode i byen. Derimod er kommandanterne i vigtige byer som Aalborg, Odense eller f.eks. Frederikshavn, hvor havnen gav byen særlig betydning, ikke kommet med. Udeladelsen af sådanne væsentlige aktører skyldes for det første, at der ikke var en forfatter, som kunne påtage sig opgaven – for nogle år siden blev arkiverne i nogle af landets største byer spurgt, om de kunne oplyse navne på de stedlige værnemagtskommandanter i de pågældende byer, hvilket næsten uden undtagelse ikke var tilfældet, selv om der var skrevet selvstændige værker om de pågældende byer under besættelsen. For det andet er

primærmaterialet ikke udnyttet på dansk side, og større undersøgelser i det tyske materiale har indtil nu næsten ikke været foretaget.

Gestapolederne udgjorde en anden vigtig funktionsgruppe i de store provinsbyer, hvor lederne i Aalborg, Aarhus, Kolding, Esbjerg og Odense alle er portrætteret. Derimod er ingen af det tyske gesandtskabs konsulere medtaget, hvor det f.eks. kunne have været relevant at få konsulen i Aabenraa med pga. hans særlige rolle som formidler mellem mindretallet, gesandtskabet og det tyske udenrigsministerium.⁷

I et enkelt tilfælde, oberstløjtnant Günter Toepke, lå den betydelige aktivitet her i landet efter den tyske kapitulation, men derudover følger bogens bidrag typisk kun kortfattet hovedpersonernes liv og karriere efter tjenesten i Danmark – ikke sjældent er der indblik i retsopgøret efter 2. Verdenskrig, fordi flere af Hitlers mænd i Danmark blev retsforfulgt.

Det har været ambitionen med antologien, at bidragene skulle være primærstudier baseret på samtidigt tysk kildemateriale fra Auswärtiges Amt, værnemagten, Rüstungsstab, SS og tysk politi. Forfatterne har trukket på det trykte stof i *Werner Bests korrespondance med Auswärtiges Amt og andre tyske akter vedrørende besættelsen af Danmark 1942-45*, på telegrammer, rapporter m.m. i *Den Parlamentariske Kommissions Betænkning* og på materiale hentet i tyske arkiver. En del af bidragene bygger på f.eks. SS-personalesager, mens personkarakteristikker efter 1945 fra tidligere samarbejdspartnere såsom danske embedsmænd for ikke at tale om mentalundersøgelser generelt ikke er prioriteret. De danske arkiver, statslige som kommunale, er inddraget i det omfang, hvor det har været muligt at følge de tyske aktørers gøren og laden. Endelig har enkelte af dem skrevet erindringer. Der findes trykte erindringer fra Werner Best, Gustav Meissner og f.eks. utrykte fremstillinger af Georg F. Duckwitz, Cecil von Renthe-Fink og Thees Burfeind.⁸ Deres værdi er ligesom efterkrigsforklaringerne begrænset, og de er derfor kun anvendt i mindre omfang.

Tyngdepunktet i hvert enkelt bidrag er placeret på den enkelte aktørs funktion og betydning i Danmark, hvortil kommer, at hvert bidrag så vidt muligt indeholder oplysninger om alder, social baggrund og uddannelse, karriereforløbet med facts om rang og grad, avancementer, partimedlemskab samt et eventuelt forudgående kendskab til Danmark, dansk sprog og danske forhold. En del personer havde et forhåndskendskab eller kom fra Nordtyskland, vi ved dog ikke meget om de rekrutteringskriterier, der betød, at en tysk embedsmand eller officer blev sendt her til landet. Sprogkendskab var dog et af dem.